

GORANA KRSTIĆ¹

E-Mail: gkrstic@ekof.bg.ac.rs

BRANKO RADULOVIĆ²

E-Mail: bradulovic@ius.bg.ac.rs

NAUČNA POLEMIKA (COMMENT)

OSVRT NA OSVRT: KRETANJE SIVE EKONOMIJE U SRBIJI, 2012-2017.

COMMENT ON COMMENT: SHADOW ECONOMY TRENDS IN SERBIA: 2012-2017

U ovom kratkom prilogu osvrnućemo se na tekst "Kretanje sive ekonomije u Srbiji: 2012-2017.", autora Arsić, Altiparmakov i Randelović, objavljen u Kvartalnom monitoru br. 52. U tom tekstu autori iznose kritički osvrt na rezultate istraživanja sive ekonomije koje je rađeno za potrebe NALED-a (Krstić i Radulović, 2018) uz podršku Nemačke razvojne saradnje (GIZ). Autori „Osvrta“ na osnovu analize kretanja makro-fiskalnih agregata dolaze do zaključka da je siva ekonomija ostala na približno istom nivou kao 2012. godine i ukazuju da taj nalaz nije u skladu sa procenom sive ekonomije objavljenoj u pomenutoj studiji, prema kojoj je siva ekonomija značajno smanjena. Mi ćemo u ovom tekstu pokušati da ukažemo na glavne razloge koji su autore „Osvrta“ doveli do takvih rezultata.

Prvo ćemo ukratko predstaviti nalaze pomenute studije NALED-a u kojoj je obim sive ekonomije procenjen na osnovu dva metoda. Prvi je anketni metod koji je primenjen i za procenu sive ekonomije u 2012. godini (Schneider, Krstić, Arsić i Randelović, 2015), da bi se omogućilo poređenje obima sive ekonomije u ovom petogodišnjem periodu. Rezultati dobijeni ovim metodom ukazuju da je kod registrovanih privrednih subjekata, u

1 Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

2 Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet

pogledu prometa proizvoda i isplate zarada, siva ekonomija smanjena sa 21,2% u 2012. na 15,4% BDP u 2017. godini. Drugi je relativno nov, unapređen anketni metod procene pod nazivom "Indeks sive ekonomije" koji se prvi put koristi za procenu sive ekonomije u Srbiji, a koji je primenjen u proceni sive ekonomije Estonije, Litvanije i Latvije (Putninš and Sauka 2012, 2015, 2017), Crne Gore (Krstić and Reilly 2017) i Moldavije i Rumunije (Putninš, Sauka and Davidescu, 2018). On se zasniva na prihodnom metodu obračuna BDP i podacima ankete registrovanih preduzeća i preduzetnika o neprijavljenim zaradama zaposlenih i neprijavljenom profitu preduzeća. Rezultati ovog metoda ukazuju na približno isti obim sive ekonomije u 2017. godini od 14,9% BDP kao prema prvom metodu.

Oba metoda polaze od ankete registrovanih privrednih društava i preduzetnika i dobijenih indirektnih odgovora njihovih vlasnika/menadžera o neformalnom poslovanju „drugih preduzeća u istoj delatnosti“. Napominjemo da se ne radi o priznavanju vlasnika/menadžera o sopstvenoj uključenosti u sivu ekonomiju, već o njihovim saznanjima o tome kako posluju druga preduzeća u njihovoj delatnosti, budući da su oni u jedinstvenoj poziciji da su istovremeno upoznati sa obe komponente sive ekonomije – neprijavljenim zaradama zaposlenih i neprijavljenim profitom preduzeća (Putninš and Sauka 2015)³.

II

Autori „Osvrta“ ukazuju da njihovi „nalazi upućuju na slabosti praćenja sive ekonomije (isključivo) putem anketa i subjektivnih percepcija građana i daju prednost analizama baziranim na makro-fiskalnim agregatima.“ Pošto je osnovni nalaz autora da nije došlo do promene sive ekonomije (u odnosu na BDP) u 2012. u odnosu na 2017. godinu, to bi značilo da u tom nalazu vide prednost analize bazirane na makro podacima. U tekstu se ne navode koje su to prednosti analize bazirane na makro-fiskalnim agregatima. Mi jedinu prednost vidimo u tome što autori nisu procenjivali sivu ekonomiju u 2017, budući da je to po njihovim rečima izazovan zadatak, već samo trend njenog kretanja. Međutim, i procena trenda kretanja sive ekonomije podrazumeva da postoji procena sive ekonomije u jednoj vremenskoj tački. Iako naglašavaju slabosti procene sive ekonomije putem anketa preduzeća (po rečima autora subjektivan metod procene) oni upravo polaze od jedne takve "subjektivne" procene na bazi anketa preduzeća, koju su isti ti autori uradili 2012. godine u pomenutoj studiji (Schneider, Krstić, Arsić i Randelović, 2015)⁴, da bi procenili trend kretanja sive ekonomije u periodu 2012-2017.

Autori „Osvrta“ već u uvodnom pasusu ukazuju da bi smanjenje sive ekonomije od 27% u periodu 2012-2017. godine značilo da je nivo sive ekonomije niži od proseka zemalja Centralne i Istočne Evrope. To ne proizilazi iz naših rezultata, već iz pogrešne interpretacije autora. Autori do ovog zaključka dolaze tako što smanjenje sive ekonomije od 27% dobijenom prema anketnom metodu, primenjuju na procenu po MIMIC metodu rađenoj 2012. godine, iako je obuhvat sive ekonomije po anketnom i MIMIC metodu različit (što i sami autori navode), budući da anketni metod obuhvata uglavnom samo registrovana preduzeća, a MIMIC metod ima znatno širi obuhvat pa pored registrovanih obuhvata i neregistrovana preduzeća. Različiti metodi imaju različit obuhvat, pa je pretpostavka da

3 O prednostima ovog metoda nad indirektnim metodama videti detaljnije u Reilly and Krstić (2017) i Krstić i Radulović (2018).

4 Sa izuzetkom Altiparmakova.

je smanjenje sive ekonomije među registrovanim preduzećima istovetno kao i među neregistrovanim, bez osnova. Kao što se procena sive ekonomije po jednom metodu ne može porediti sa procenom po drugom metodu, tako se ne može ni smanjenje sive ekonomije po jednom metodu pripisati drugom metodu, jer različiti metodi polaze od različite definicije i posledično različitog obuhvata sive ekonomije. Ako samo pogledamo i uporedimo kretanje sive ekonomije za tri baltičke zemlje (Estoniju, Litvaniju i Letoniju) prema MIMIC (Hassan and Schneider, 2016) i anketnom metodu "Indeks sive ekonomije" koji se bazira na anketi registrovanih preduzeća (Putninš and Sauka, 2017), smanjenje sive ekonomije za isti procenat po oba metoda se ne može potkrepiti nalazima u literaturi. Otuda i zaključci autora koji proizilaze iz pretpostavke da je nivo sive ekonomije u Srbiji prema MIMIC metodu iz 2012. godine (30.1%) smanjen u 2017. godini na nivo ispod proseka zemalja Centralne i Istočne Evrope, nisu validni.

Pored ovoga, navešćemo još dva previda autora:

Procena sive ekonomije za Srbiju po MIMIC metodu se odnosi na 2010, a ne na 2012. godinu (Schneider, Krstić, Arsić i Randelović, 2015), pa se na obim sive ekonomije po MIMIC metodu i po tom osnovu ne može primeniti pad od 27% (po anketnom metodu) koji se odnosi na period od 2012. do 2017. godine.

Autori verovatno nisu bili upoznati sa revidiranim procenama sive ekonomije prema MIMIC metodu koje se navode u studiji NALED-a (2018, str. 20). Naime, autor MIMIC modela, Schneider je nedavno izvršio korekciju obima sive ekonomije zbog precejenjenih iznosa procene, pa je obim sive ekonomije 157 zemalja sveta smanjen za 35% (Hassan and Schneider, 2016)⁵. U slučaju Srbije posle ove korekcije, siva ekonomija je u proseku iznosila 22.3% u periodu 1999–2013, a u 2013. godini revidirani rezultat iznosi 18.1% BDP⁶, što je znatno bliže procenama na osnovu anketnog metoda.

Pored toga, smatramo da je važno istaći da ove revidirane procene po MIMIC metodu (kao i nerevidirane procene) ukazuju da je u periodu od 2010. do 2013. došlo do smanjenja sive ekonomije u Srbiji, sa 23.6% na 18.1% BDP (tj. za 5,5 procentnih poena).

Takođe, ne treba zanemariti da se Srbija izdvaja sa znatno većim učešćem neregistrovanih preduzeća koja nisu obuhvaćena procenom sive ekonomije, u odnosu na druge zemlje za koje je rađena procena sive ekonomije na osnovu istog anketnog metoda. U Srbiji je procenjeno učešće neregistrovanih preduzeća prema mišljenju vlasnika/menadžera u njihovoj delatnosti 17,2%, dok je u Letoniji 5,4%, Litvaniji 6,2% i Estoniji 7,6% (Putninš and Sauka 2016), što je svakako neophodno uzeti u obzir prilikom razmatranja procene, kako bi se stekao potpuni uvid u obim sive ekonomije.

III

Predimo sada na druge važnije razloge nekonzistentnosti rezultata o kretanju sive ekonomije u periodu 2012-2017. godine prema analizi koja je prikazana u „Osvrtu“ i na bazi naših procena.

5 Korekcija obima sive ekonomije je izvršena oduzimanjem legalno kupljenog materijala za obavljanje/obavljanje aktivnosti sive ekonomije, nelegalnih aktivnosti, kao i aktivnosti „uradi sam“ („do it yourself activities“) od ukupno procenjenog obima sive ekonomije.

6 Korekcija je izvršena na isti način i za svaku godinu pojedinačno.

Prvo, autori „Osvrta“ smatraju da je smanjenje sive ekonomije sa 21% BDP-a 2012. godine na 15,4% BDP-a 2017. godine (smanjenje od 27%) dovelo do „prelaska 5,6% BDP-a iz sive zone u legalne tokove“, te da to mora da bude praćeno „odgovarajućim velikim povećanjem poreskih prihoda“. Autori polaze od pretpostavke da je celokupno smanjenje sive ekonomije rezultat samo formalizacije aktivnosti, a ne mogućeg gašenja aktivnosti. To bi bio najpoželjniji rezultat svakog programa za smanjenje sive ekonomije sa stanovišta efekata na poreske prihode, ali je malo verovatan. Kao što se ne može eliminisati cela sive ekonomija, tako se ne može ni celokupno smanjenje sive ekonomije pripisati samo formalizaciji ovih aktivnosti. Mnogi privredni subjekti su moguće zbog veće kontrole samo smanjili svoje aktivnosti u neformalnom sektoru, umesto da ih „prevedu“ u formalni sektor, a razlog za to može biti neisplativost njihovog obavljanja u formalnom sektoru zbog dodatnih troškova formalizacije.⁷ Naravno, mogući su i drugi razlozi kao što je, na primer, smanjenje tražnje za dobrima i uslugama sive ekonomije, neaktivnost i dr.

Rezultati istraživanja jasno ukazuju da je došlo do promene percipirane veličine kazne i verovatnoće kažnjavanja. Poslovanje u svojoj ekonomiji koje je bilo isplativo, sada zbog znatno većeg rizika više nije, što ne mora da znači automatski formalizovanje njihovih aktivnosti. Slično ovome, ako bi koristili panel podatke npr. Ankete o radnoj snazi, mogli bi da uočimo da jedan deo neformalno zaposlenih prelazi u regularnu ekonomiju, a drugi deo postaje nezaposlen ili neaktivan (Krstić, 2012). Ukoliko bi se navedena pretpostavka od koje autori polaze izmenila tako da bude bliža realnosti, dodatni poreski prihodi po osnovu smanjenja sive ekonomije bi bili manji od navedene procene od 2,1% BDP.⁸ S obzirom da autori u tekstu pokušavaju da utvrde da li je u periodu 2012-2017. godine došlo do povećanja poreskih prihoda od 2,1% BDP usled smanjenja sive ekonomije, tj. do smanjenja poreskog jaza za 2,1% BDP usled sive ekonomije, onda je tačno utvrđivanje polazne osnove od presudnog uticaja na donošenje zaključaka, a 2,1% BDP svakako nije „najkonzervativnija“ procena.⁹

Drugo, autori „Osvrta“ poreski jaz izjednačavaju sa sivom ekonomijom (str. 51), iako su i sami¹⁰ svojevremeno veoma temeljno objasnili razliku između poreskog jaza i sive ekonomije (Schneider, Krstić, Arsić i Randelović, 2015).¹¹ Veličina poreskog jaza nije posledica samo sive ekonomije, jer uključuje i formalnu ekonomiju, budući da brojna preduzeća u Srbiji koja su u stečaju, reorganizaciji ili ne izvršavaju svoje poreske obaveze

7 Interesantno je istraživanje sprovedeno u Austriji i Nemačkoj prema kojem dve trećine dodatne vrednosti ostvarene u svojoj ekonomiji ne bi bilo podložno transferu u formalni sektor. Razlozi mogu biti različiti, ali je jedan svakako neisplativost obavljanja tih aktivnosti u formalnom sektoru zbog dodatnih troškova formalizacije.

8 Pored toga, efekat već plaćenih poreskih prihoda u slučaju kada preduzeća koja se bave sivom ekonomijom legalno nabavljaju dobara i usluga nije uzeta u obzir.

9 Autori ne navode da li procenjeno smanjenje poreskog jaza iznosi 2,1% BDP iz 2012. ili iz 2017. godine, budući da to nisu iste vrednosti (BDP u 2017. je bio veći za 6,4% u odnosu na 2012).

10 Sa izuzetkom Altiparmakova.

11 „Poreski jaz predstavlja razliku između hipotetičkog (teorijskog) poreza i stvarno naplaćenog poreza. Hipotetički porez predstavlja iznos poreza koji bi bio naplaćen u određenom vremenskom periodu pod uslovom da svi poreski obveznici u celini izmiru obaveze u skladu sa poreskim propisima. Poreskih jaz je najvećim delom posledica utaje poreza pa se stoga ova dva termina često poistovećuju. Međutim, osim utaje poreza, poreski jaz sadrži i neke druge elemente kao što su prijavljeni, a neplaćeni porezi, izgubljeni poreski prihodi usled bankrotstva obveznika i dr, ali je njihov bilansni značaj po pravilu nizak. U slučaju Srbije moguće je da prijavljeni, a neplaćeni porezi imaju relativno visoko učešće, zbog raširene finansijske nediscipline, ali i i zbogizbog tolerisanja neplaćanja poreza od nekih grupa poreskih obveznika (preduzeća u restrukturiranju, siromašni građani i dr.). U ovom istraživanju fokus je na proceni poreskog jaza, bez ulaženja u to da li se radi o utaji ili prijavljenim, a neplaćanim porezima.“ (Schneider, Krstić, Arsić i Randelović, 2015).

bivaju uključena u obračun. Budući da procenjeni poreski jaz u 2012. godini od 7,7% BDP¹² ne obuhvata samo sivu ekonomiju, dodatni poreski prihodi koji se mogu ostvariti smanjenjem sive ekonomije su i po tom osnovu manji od procenjenih 2,1% BDP.

Autori „Osvrta“ dalje navode da je rast poreskih prihoda bio manji od „zbirnog“ rasta osnovice (BDP) i prosečne poreske stope u periodu 2012-2017 (Grafikon 2, str. 52). Fokusiraćemo se samo na komponente sive ekonomije koje su procenjene prema anketnom metodu 2012. i 2017. godine, a to je promet proizvoda i isplata zarada. Autori pokazuju da je rast prihoda od PDV i zbirnog rasta potrošnje i stopa bio isti u ovom periodu, te da nije bilo promene sive ekonomije u ovoj oblasti, dok kod zarada pokazuju različite računnice, od nepromenjenog obima sive ekonomije u domenu zapošljavanja i isplata zarada do izvesnog smanjenja od oko 2%. Budući da autori i ovde polaze od istih pretpostavki, a to je potpuna formalizacija sive ekonomije, bez mogućnosti „gašenja“ aktivnosti, kao i to da je celokupni jaz posledica samo sive ekonomije, njihove nalaze dalje nećemo komentarisati.

IV

Na smanjenje sive ekonomije u ovom petogodišnjem periodu ukazuju i panel podaci ankete preduzeća iz 2017. godine, budući da je poduzorak ove ankete obuhvatao ista preduzeća koja su anketirana i 2012. Procenat preduzeća koja se bave sivom ekonomijom smanjen je sa 23,8% u 2012. na 17,9% u odnosu na 2017. godinu. Ostali podaci iz ankete su konzistentni sa procenjenim smanjenjem sive ekonomije i ukazuju na neke od razloga tog smanjenja, a to je pre svega unapređenje prevencije i efikasnije sankcije. Očekivanja privrednih subjekata u pogledu verovatnoće otkrivanja nelegalnog poslovanja i percepcija težine sankcije su sada na značajno višem nivou u odnosu na period od pre pet godina. Na primer, očekivana verovatnoća otkrivanja privrednih subjekata koja posluju u sivoj ekonomiji povećana je za 30%, dok je verovatnoća da će oni snositi i sankcije povećana za dve trećine (Krstić i Radulović, 2018).

Svaki metod procene sive ekonomije ima svoje prednosti i nedostatke, ali se prednost nekog metoda ne određuje na osnovu rezultata dobijenih njegovom primenom, već između ostalog na osnovu pretpostavki od kojih polazi. Osnovni nedostatak indirektnih metoda procene je što se veoma često zasnivaju na uprošćenim pretpostavkama, i što metodi nisu stabilni, pa promena pretpostavki značajno utiče na dobijene rezultate (Krstić i Radulović, 2018). Smatramo da je ovo osnovni nedostatak urađene analize kretanja sive ekonomije autora „Osvrta“. Robusnost naših rezultata, kada je u pitanju kretanje sive ekonomije, proverena je i korišćenjem panel podataka odnosno, poduzorka istih preduzeća 2012. i 2017. godine, dok je robusnost rezultata za 2017. dobijenih metodom „Indeks sive ekonomije“ proverena korišćenjem istog metoda kao u prethodnom istraživanju 2012. godine.

Na kraju ostaje da zaključimo da se u potpunosti slažemo sa autorima da je potrebno nastaviti sprovođenje niza institucionalnih reformi, kako bi se isplativost bavljenja sivom ekonomijom i dalje smanjivala, i kako se započeti trend smanjenja sive ekonomije (u odnosu na BDP) ne bi neutralisao.

12 Autori Osvrta su procenili poreski jaz po osnovu anketnog metoda na 7,7% BDP u 2012. godini. Smanjenje poreskog jaza za 2,1% BDP u 2017. godini u odnosu na 2012. su dobili tako što su smanjenje sive ekonomije za 27% primenili na taj procenjeni poreski jaz iz 2012.

LITERATURA:

Arsić, M., Altiparmakov i Randelović, S. (2018), "Kretanje sive ekonomije u Srbiji: 2012-2017." Ostvrt 1, Kvartalni monitor br. 52, Fond za razvoj ekonomske nauke.

Hassan and Schneider (2016), Hassan and Schneider, Size and Development of the Shadow Economies of 157 Worldwide Countries: Updated and New Measures from 1999 to 2013, *Journal of Global Economy* 2016, 4:3 DOI: 10.4172/2375-4389.1000218

Krstić, G. (2012). "Labour Force Flows and Informal Economy in Serbia", International Conference *From Global Crisis to Economic Growth. Which Way to Take?*, The Faculty of Economics, University of Belgrade, September 2012, Conference Proceedings, Volume 1, p.301-322. ISBN: 978-86-403-1278-3

Krstić i Radulović (2018), Siva ekonomija u Srbiji 2017: Procena obima, karakteristike učesnika i determinante, NALED.

Putninš, T.J., Sauka A. i Davidescu, A. (2018), "Shadow Economy Index for Moldova and Romania 2015-2016", Centre for Sustainable Business at SSE Riga.

Putninš, Talis J., and Arnis, Sauka. (2017). "Shadow Economy Index for the Baltic Countries 2009– 2016"

<http://www.sseriga.edu/en/centres/csb/shadoweconomy-index-for-baltic-countires-2009-1016/>

Putninš, Talis J., and Arnis, Sauka (2015). "Measuring the shadow economy using company managers." *Journal of Comparative Economics*, 43(2):471–490.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.jce.2014.04.001>

Putnins and Sauka (2012), Shadow Economy Index for the Baltic Countries 2009–2011, Centre for Sustainable Business at SSE Riga.

Railly, B. and Krstić, G. (2017), Shadow economy – is an enterprise survey a preferable approach? *Panoeconomicus*, OnLine – First Issue 00, Pages 22–22,

<https://doi.org/10.2298/PAN161108022R>. Forthcoming

Schneider, F., Krstić, G., Arsić, M., Randelović, S. (2015). "What Is the Extent of the Shadow Economy in Serbia?" in *Formalizing the Shadow Economy in Serbia: Policy Measures and Growth Effects* (eds. G. Krstić, and F. Schneider), Chapter 5, pp.47–75, Contributions to Economics, Springer International Publishing. ISSN: 1431-1933, ISBN: 978-3-319-13436-9, DOI 10.1007/978-3-319-13437-6_5.

Schneider, F. and Enste, H. D. (2013), The shadow economy: an international survey, 2nd edition, Cambridge University Press.
